

életét, hivatásuk komolyságára és felelősségteljességére oktatta őket, amely egész embert követel és távol áll a reflektorfényben csillogó sikertől. A maga példájával bizonyította ezt műterme magányában, állhatatosan és csendben kutatta a maga művészi igazságát. Időálló és beszédes művet hagyott hátra, párbeszédre készet. Ő maga csendben, ahogyan élt is, távozott...

B. D.

BOSCHÁN GYÖRGY

I.

Hamuhalmazával, tetszhalott kráterekre emlékeztető hamutalcáival valóban nagy hatást gyakorolhatott rám az az 58-as zentai, Eugen-termi kiállítás, ha a FORUM-díj körüli vitákban — olyan festőt kerestünk, akivel egyben a jubiláló művésztelepre is méltóképpen utalhatnánk — egyszer csak azt mondtam szinte felkiáltva: *Boschán!*

Igen, mert én lényegében nem is az első jugoszláv művésztelep indulásánál játszott szerepére gondoltam (nem arra például, ahogyan ellenpontozni próbálta Konjovićot — többszólamúvá téve így a telepet), hanem éppen arra a visszafogott, már-már elfojtott erőre, amely az 58-as tárlat akkor hihetetlenül modernnek, absztraktnak ható csendéletei paradox tömböcskéi között feszült, arra a parázusra (magmára), ami paradox tömböcskéi alatt izzott...

Noha a művészettörténészek már 55-ös kiállításán is észlelnek némi változást, a valós váltást későbbre teszik, mondván „1960 körül kezdődött egyfajta ekszpresszionizmus érződni vásznain. Bizonyos geometrikus leegyszerűsítések és a forma monumentalizálása, a fény és árnyék dramatizálása...” (B. Protić) Különös ez, mert mint mondtam, én már előbb megsejtettem Boschán maximumát — hamutalcái úgy éltek bennem az elmúlt évtizedek folyamán, mint valami kis görög templomok romjai. (Sajnos azóta nem volt alkalmam látni ezeket a képeket még reprodukálva sem.)

Mesterei között Lubardát és Čelebonovićot, valamint a mexicói festészetet szokták emlegetni. En mellettük most inkább Cezanne-ra helyezném a hangsúlyt. Úgy is mondhatnám, Boschán azon kevesek közé tartozik, akik megértették Cezanne-t, akik vissza tudtak térni hozzá — noha, ahogy Fülep mondotta a közös ősrre, Giottora is utalva, „a monumentálisan egyszerű művészetet a legkevesebben értik”.

Aztán még Gomringert említeném, aki mint tudjuk, Siquerosra is hatott; valamint Permekét, a flamand ekszpresszionizmus legkiemelkedőbb, robusztus egyéniségét; és természetesen nem utolsó sorban, Picasso negroid korszakát...

Szinte látomásszerű az, ahogyan számomra egy napon Boschán művé-

szete kiemelkedett a „feledésből”: pontosan megéreztem, csendéletei és főleg a 60-as években festett figurális kompozíciói kiállták az idő próbáját — miközben az elmúlt 2—3 évtized festészeti kavalkádjának nagy része színes, émelvítő ködként tűnik el a semmibe.

Elsősorban *Ember fakó szalaggal* (e durva kép finom motívumát, a szalagot, afféle „paleolit távirat”-nak tekintem), valamint *Hirtelen fény*, *Visszatérés* és *Ember kenyérrel* című munkáira gondolok. Az első nemzedék nagy klasszikusain kívül, nem tudom, kinek a munkáit lehetne még ezek a képek mellé állítani. Valóban monumentálisan merednek ki az elmúlt évek színes ködéből.

Az 58-as zentai tárlattal párhuzamosan egy életrajzi mozzanat is kísértett: munkaszolgálatos volt, mesélték, s mint lövezető, a kantárt markolva végiggyalogolta — újramintázta, újradagasztotta sárból — Európát. Valami hasonló erő, konok tartás érződik figuráin is: brutális konkrétságuk, anyagszerűségük mintha a végső, metafizikus kérdésekre adott válasz is lenne egyben.

Boschán 65-ös belgrádi tárlatának katalógusszövegében bukkantam Nikolajević e szokatlan szavaira:

„És ha valakinek — ezt a „valakit” szívesen írnám nagybetűvel — egyszerű kellő ereje, világos koncepciója, áttekintése és mércéje, de különösen elég bátorsága volna ahhoz, hogy létrehozza a mi valóban eredeti, világos, saját indíttatású, egyéni, nem utánérző, hamisítatlan festői kifejezéssel rendelkező és emögött egész lényükkel kiálló tehetségeink tárlatát, Boschán György egészen biztosan és joggal foglalna el méltó helyet közöttük.”

Most, majd 20 év után, még tisztábban érezni ezt, noha Boschán azóta visszavonult a jugoszláv festészet arénájából.

B. Szabó, Hangya, Ács, Boschán — e négy barát Zágrábhöz, Belgrádhöz és Újvidékhez (Szabadkához) kötődő munkássága festészetünk legfontosabb fejezete. Erőfeszítéseink egyelőre nem többek, mint nevük, létezésük regisztrálása, *fenntartása*.

II.

Jó most a nagy esők után a ligeten keresztül megközelíteni a Korszerű Művészetek Múzeumát.

Évtizedek óta figyelem, mit csinálnak az idők, és hát minden köztériség fő-fő bírálói, a madarak a Múzeum múmárvány kristályával, a köré szórt kis szobor-antológiával. Lesem, hogyan piszkolódnak el, repedeznek meg, hullanak le a márványlapok, hogyan vesztik el fényüket (lényegüket) a nikkelezett szobrok — van-e olyan, amelyik egy-két évnél egy-két divathullámnál tovább is kor-szerű tud maradni . . .

Sava Šumanović nagy retrospektívája még áprilisban nyílt. Most már csak egy-egy műértő ízelgeti a képeket. Csönd van. Ez az a pillanat

minden bizonnyal, amikor finom apró fölfedezéseket tesz az ember. Šumanovićot én Šiden fedeztem fel magamnak. Ott, akkor (75-ben) még nagyobb volt a csend. Már-már ijesztő. Sehogyan sem értettem, abba az űrbe, arra a hóra, honnan zuhantak azok az óriás aktok. Most is megtekintem, ujjaimmal illetem a 35-ös nagy Fürdőzőket (az öt nő között mint ismerőst üdvözlöm az egyik šidi és az egyik párizsi modellt, a másik hármat nem ismerem): a főre, illetve a piros drapériára terített lepedők nyers fehérsége egy festészetten túli — festészetten inneni világba csúsztatja e nagy vásznat, abba a világba, melynek telét oly félelmetesen festette utolsó šidi korszakában...

Rajtam kívül még egy házaspár vizsgálja a képeket. Az opálszürke Párizs-képek előtt találkozok velük, ránézek a férfire — és azonnal felismerem: B o s c h á n!

58-ban, Zentán talán láttam, de az is lehet, sosem találkoztunk. Mégis azonnal felismerem. És megszólítom, noha különben az ilyen tárlatlátogatások alkalmával vigyázok inkognitómra.

Bocsánatot kérek a zavarásért, bemutatkozok, valamit motyogok a FORUM-díjról. Szóval maga az, akinek az eszébe jutottam? Mondja, maga régész? — kérdi keserű, fájdalmas iróniával. Végülis ajánlják, a tárlat megtekintése után találkozunk, legyenek a vendégük. Bekukkantunk majd a műtermébe, a lakásukon is megtekintünk néhány képet, együtt ebédelünk.

Az igazság az, hogy már nem nagyon tudok odafigyelni Šumanovićra. (Másik alkalomra hagyom önarcképei összevetését Csontváry híres Önarcképével stb. stb.) Örülök ennek a véletlen találkozásnak. Végre a „Bolyai Farkas” különös triászának (Hangya, Ács, Boschán) harmadik tagjával is megismerkedhetek. Mind fontosabbnak érzem a hasonló személyes kapcsolatokat, e festők esetében még fontosabbnak, mint általában. A szépiró talán fel tudja villantani emberi profiljukat, emberi helyzetüket. Meg tud valamit őrizni abból, amit kiállítások és katalógusok, kritikák, szakdolgozatok hiányában a művészetörténetesek már nem fognak tudni megérezni, feleleveníteni. Pedig hát nemcsak festészetünk, hanem egész szellemi életünk megalapozóiról van szó. A másik dolog egy lelkiismereti kérdés. Sosem is tudtam ugyanis megbocsájtani magamnak azt, hogy egyszer sem kerestem fel a másik belgrádi remetét, Debreczenit. Mire eljutottam hozzá, szobája már üres volt, nagy, régi típusú mágnetofonján, noha rádiónk tárcaírója volt, üresen forgott, recsegett a szalag, akár egy Beckett-darabban...

Befejezve a Šumanović-anyag megtekintését, Boschán Austinjában ülünk, hazavisszük feleségét, mi pedig a város másik részében levő műterembe megyünk. Beteg — mondja. Két infarktus. És a lábaival is baj van, nem bír sétálni.

A zsúfolt műteremben óriás Rembrandt-plakát. Mint Hangya műtermében.

A nagyobb képeket nem tudja megmutatni. Nem szabad emelnie, mondja, miközben egyik súlyos szobrát a könyvtári létra felső platójára helyezi. És valóban, szép, szabályos kis koponyája azonnal verejtékezni kezd. Jó szobor, mondom. A tv-én lettem figyelmes erre a behemót koponyára, mondja, kifolyt az ekránból. Képei is mindig azt jelezték, erős plasztikai érzékkel rendelkező ember készítette őket. Igen, engemet még egykori hamu-csendéletei is görög templomokra, oszlopokra asszociáltak. Ebben is rokon az egykor szobrásznak készülő Čelebonović-tyal.

Rakosgatja a kis képeket és közben arról mesél, hogy betegsége alatt külön eljárásokat dolgozott ki. Például Ljubica Sokvićtól finom papirosokat kapott (az ismert belgrádi festőnő ezekkel itatja képeit), színek szerint borítékolta őket és minimális intervenciókat végezve, az intimista festőnőt monumentálissá szabva át, kollázsozik velük.

Egy kék képre leszek figyelmes. Greco-san, Chagall-osan gomolygó formák közül néhány figuraszzerűség különül el, emelkedik ki. Akárha vinnének valamit fejük felett. Akárha valamit magasra akarnának emelni. Erőlködve. Csakazértis. És mégis abszolút méltóságteljesen. Ha az egész kép kapcsán Grecot és Chagallt említettem, akkor e fenti figurák kapcsán Giotot és Pierro dela Franceskát. Felmagasodnak patetikusan, noha már elveszett lábuk alól a talaj, noha már semmi sem biztos. Az előző korszakok durva anyagszerűségével szemben, most valami éteri angazsált-ságról kellene beszélünk. A semmiben való konok kintartás szépségéről.

Hangya semmibe révedő, végtelen várakozó bohócai, lumpenei és Boschán kataléptikus forradalmárai között máris fontos rokonságot látok.

Az asztalon furcsa miniatúrák sorakoznak. Nem tudom mire vélni őket. Valami barnafoltos cseh csempelapokat fedezett fel, mondja és ahogyan Leonardo tanácsolta volt, a leprás felületekből teljes képvilágot bont ki. Itt-ott lecsiszolja, ha kell, benzinnel oldott sárga, vörös vagy kék akcentusokat rak. És máris ugyanaz a grecós-chagallos lebegés-gomolygás, giottós-Piero dela Franceska-s tartás, felfelé vonulás. Ugyanaz az intenzitás. Noha valójában informál-képekről van szó.

Hihetetlenül hangzik, de egy teljesen egyéni piktúra születik, az egész élet tapasztalata szorul e tenyéryni lapocskákba.

Nézem, ahogy egymás mellé rakosgatja a kis leprás lapokat és arra gondolok, ez az emberke itt, se Belgrádhhoz, se Újvidékhez nem tartozva immár, teljes izoláltságában, mozdulatlanságában, betegségében végre nagy, monumentális faliképeket készít! Fontos képeket Belgrád és Újvidék szempontjából is...

Természetesen a festészet visszavonása ez is, tán még csökönyösebben, mint Vinkler miniatúráin, Hangya levélképein. Boschán egész modern festészetünkkel opponált. Tudja, vereséget szenvedett. De azt is jól tudja, még nem dőlt el, valójában és lényegében kinek is volt igaza, végül is ki marad korszerű.

Mind többször, mind kíváncsiabban pillantok a nagy képek lerakatai

irányába. Látom, sokat már leszedett a vakkeretről és egymásra szögezte őket. Ezek bizony már a végső készülődés jelei. Mind meg fogom semmisíteni őket, mondja. Ha kicsit megerősödök, egy munkást fogadok és minden egyes képet felaprítunk. A jólneveltséghez tartozik, hogy az utánunk jövőeknek ne okozzunk bonyodalmakat, mondja.

Éppen ma, a Šumanović-tárlaton találkoztam egyik ott dolgozó nővendémmel, meséli. És megkérdeztem tőle, szemétre dobták-e már a depókban levő képeimet? Tiltakozni próbálok. Gyorsan a zentai, szabadkai, újvidéki képtárakról kezdek mesélni. Három részre kell osztani az anyagot és szépen a képtáraknak ajándékozni... Nem, nem, tiltakozik. Sosem is érdekelte őket munkásságom. Felesége erélyes telefonja figyelmeztet bennünket, indulnunk kell. Lakásán egy Lubardát idéző zöldes kép, egy nemrég visszavásárolt korai csendélet. Ennek a visszavásárolt csendéletnek nagyon megörülök, hiszen ezek szerint a feleség nincs a képek megsemmisítése mellett.

A hálósobában egy kis Čelebonović-vászon. Őt tartja legnagyobb festőnknek. Sokat beszélgetünk az azúrparti remetéről... Majd hirtelen rámkérdez, járt Pádovában Giottonál? Nem, mondom zavartan. Hol a fenében járt akkor?

Aztán végtelen mesébe kezd szabadkai gyermekkoráról, pesti, zágrábi, belgrádi éveiről, Dobrovićról, a „Bolyai Farkas”-ról, társairól Hangyáról, Ácsról, a zentai művésztelepről, tanári munkájáról (49 óta tanított az akadémián), tanítványairól. (Megegyezünk, magnetofonra veszünk mindent.)

Elbúcsúzok. Félek, váratlan megjelenéssel, furcsa lázammal (ahogy ő mondta) túlságosan is felizgattam, megzavartam. És ez kihatással lehet gyógyulására. Görnyedten indulok a Slavija irányába — akárha hátamon még egy festőnk teljes hagyatékával.

III.

A Forum-díj után írt rádiós jegyzetem, majd első (utolsó) találkozásunk gyors regisztrálása — volt már néhány teleírt oldal a Boschán-dossziémban. Ezt az anyagot készültem ugyanis megmutatni, vigyázva odanyújtani neki, mint afféle utolsó szalmaszálát, amibe tán még megkapaszkodhatna egy pillanatra, e jegyzetek naiv melegségéből talán még egy kis erőt meríthetne néhány kép, néhány fontos rekapituláció elkészítésére. De halogattam az anyag eljuttatását (vagy közlését), arra gondoltam, átdolgozom, kihúzom a rádiós publicisztikámra olyannyira jellemző intimpistásokodásokat, de közben eljött a nyár, és hirtelen magához rántott az Adria azúr-cintányéra (ott egy-egy pillanatra igaz, még eszembejutott az a kék képe!) — és Boschán meghalt.

Most viszont a kegyelet azt parancsolja, hagyjam így e publicisztikát, hagyjam úgy, ahogy elhangzott, ahogy elseppentem légszomjasan, afféle

dokumentumként. Persze, jól tudva, az igazi dokumentum, az, amit magánra készültünk venni, nem jött létre, nem létezik, Debreczeni magnónja továbbra is üresen, beckettien recseg...

Furcsa ez a szerep, csodálkozok sokszor magam is, ami néhány festőnket illetőleg nekem jutott. Mondja, maga régész, visszhangoznak még most is fülemben Boschán keserű, ironikus szavai. Nem, mondtam akkor, leharapva a mondat másik részét. Nem, éppen ellenkezőleg, a modernség lángoló kardjával (kalapácsával) érkeztem művészetünk térségeire. Nem, éppen ellenkezőleg, az Ön művészetében is modern festészetünk indulását kutatom, ünneplem. Indulását és különös sorsát. Különös paradoxon, hogy ehhez szinte már régésznek kell lenni az embernek. Persze ott, a Korszerű Művészetek Múzeumában csak a *Nem* hangzott el, ezek a szavak már a sír mellett monológ részei...

Igen, ezeknek a festőknek (Oláh, Vinkler, Sáfrány, Faragó, Hangya, B. Szabó, Boschán stb. stb.) az élete, sorsa egy napon számomra nagyon fontossá lett.

Boschán izoláltságáról, önkéntes remeteségéről beszéltem (helyzete sokban hasonlított pl. Hangya és Faragó helyzetéhez), de nem értettem pontosan, miért nem adott éppen ez a helyzet kellő energiát az opusz továbbépítéséhez. Hiszen ő egy abszolút korszerű pozícióról kezdte opponálni a modern festészet konfekcióját. És valójában a kritika értetlenségéről sem beszélhetünk, hiszen nemzedéktársa (Nikolajevic) egészen különálló helyet jelölt ki számára a modern jugoszláv festészetben, úgyszintén az elmúlt időszak legtekintélyesebb kritikusa, Pavle Vasic is.

Csodálkozva olvastam Vasic pontos megállapításait: „Boschán egy olyan stílust dolgozott ki, amelyen nem érezhető az időnkénti irányzatok hatása. Határozott egyéniségről van szó, akinek nincs szüksége arra, hogy mások eredményeit és tapasztalatait kövesse, aki kifejezésmódjában külön úton halad...

Vajon egy új festészet koncepciójáról van szó, ami kielégíti a monumentális követelményeit, a széles tömegek, valamint a műértők kifinomult ízlését is?

Ma, mindazok után, ami a modern művészetben lejátszódott, sokkal nehezebb az ismert terület lehetőségei között kutatni, mint az ismeretlen között. Boschán ezt minden vonakodás nélkül megpróbálta, a nehezebb utat választotta, hogy ezzel is közelebb kerüljön egy megoldáshoz, amely döntő jelentőségű lehet.” (1965) Örülök, hogy Vasic is éppen az Ember kenyérrel című vásznat emeli ki, számára is ez a kép prezentálja legjobban Boschán törekvéseit.

A kenyér Dalinál és a modern figurációban. Az enformel-technológia. A lét centrális röge.

Az evés a szociális festészetben. Van Gogh Krumplievői. Balázs G. A proletárcsalád ebédje című képe. Az éhség. Az éhség farkasi ereje.

„Hát van nagyobb bőség és boldogság, mint a szekrény és a pad és az asztal?” (Ivan Goran Kovačić)

Különös, a Tömegsír magyar fordítója, afféle fordítói csellel, megterítette ezt az asztalt, közben éppen arról van szó, hogy ez az asztal üres, csak asztal — legfeljebb egy kenyérrög sötétlik rajta, mint Boschán vásznán.

Az általánosba emelkedés, a cezannei-kubista letisztulás, dekoratívvá válás nehéz, ragacsos anyaggal való ellensúlyozása. Ha az Ember kenyérrel kapszán Goran Kovačićot idéztük, akkor a Hazatérés képaláírását mindenféleképpen Pilinszkytól kell kölcsönöznünk. A boscháni nehéz, a szenvedésben megkövült figura különben is sok rokonságot mutat Pilinszky hőisével, Boschán figurája is *kimered* a létből — pontosan innen monumentalitása.

„Haza akartam, hazajutni végül,

ahogyan megjött ő a Bibliában.

Irtóztató árnyam az udvaron.”

Emlékszem, míg Boschánnál ebédeltem, festészetének általam központiak vélt motívumára, a fakó szalagra tereltem a beszélgetést. És kifejtettem elképzelésemet. Nem jól értelmezi, mondta. Az a szalag az ifjúkori lobogókat jelképezi.

Mondom, nem értettem pontosan szituációját. Hiszen akadémiai tanárkodása, a fiatalok között eltöltött évtizedek is az izoláltság ellen bizonyítanak. Találkozásunkkor ezt a témát is érintettük. Tanítványai közül Bora Iljovskit említette és a legfiatalabbak közé tartozó, újvidéki Dušan Todorovićot. (Dušannal utána beszélgettem tanáráról. Tényleg őszinte lelkesedéssel beszélt róla.)

Amiről még okvetlenül szót kell ejtenünk, az a hagyaték. Ugyanis mint már jeleztem, ezt az anyagot háború utáni szellemi életünk szerves részének tudom. A Vajdasági Modern Képtár tulajdonában, ha nem tévedek, sajnos egyetlen egy Boschán-kép sincs. A képtár reprezentatív tálaltán egy Szabadkáról kölcsönként képpel szerepelt.

Mindenféleképpen le kell fényképeztetnünk az anyagot és kismonográfiáink sorozatában közzétenni. Talán tanulságos lehet, milyen súlyok felemeléseére vállalkozott ez az emberke, milyen súlyok felemelésébe szakadt bele.

Persze, lehet, tévedek, most, halála után egyértelműen fel fogjuk fedezni ezt a kemény mestert. Lehet, hiszen közben megtanultuk becsülni az olyan különálló nagy magányosokat, mint Balthus és Bacon. Lehet, kritikánk végül egyértelműen elhelyezi arra a helyre, ahol őt Nikolajevic és Vasic látta.

Maradjon tehát nekrológom is nyitott. Megtörténhet, hamarosan nagy életmű-tárlatáról tudósíthatok.

TOLNAI Ottó